

IVANA PEŠKAN
Konzervatorski odjel u Varaždinu
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Ministarstvo kulture
ivana.peskan@min-kulture.hr

Primljeno: 21. 02. 2012.
Prihvaćeno: 12. 03. 2012.

VESNA PASCUTTINI - JURAGA
Konzervatorski odjel u Varaždinu
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Ministarstvo kulture
vesna.pascuttini-juraga@min-kulture.hr

CRKVA SV. NIKOLE I VARAŽDINSKI MEDVJED - NOVI PRILOZI ISTRAŽIVANJIMA SREDNJOVJEKOVNE UMJETNOSTI U VARAŽDINU

Ovaj rad obrađuje najranije slojeve župne crkve sv. Nikole u Varaždinu. Autorice donose povijesne podatke koji se odnose na gradnju crkve sv. Nikole. Pažljivim pregledom kripe crkve, pronađen je velik broj spolija iz ranijih faza, a jedan od njih je izvađen te ovim radom prvi puta prezentiran stručnoj javnosti. Riječ je o ključnom kamenu koji potječe iz gotičke faze gradnje crkve. Također je obrađena skulptura medvjeda koja je bila ugrađena u gotički zvonik crkve, a komparacijama je utvrđena datacija u razdoblje oko početka 13. stoljeća.

Varaždin je oduvijek smatran baroknim gradom, zbog vrijednih očuvanih palača, crkava i građanskih kuća iz tog razdoblja. Međutim, zagrebemo li malo ispod površine, pronaći ćemo ranije slojeve koji svjedoče o bogatoj prošlosti. Kao sjedište Varaždinske županije, grad se smjestio u plodnoj nizini uz rijeku Dravu, koja je od davnina omogućavala naseljavanje. Tako je na području današnjeg grada pronađeno više arheoloških nalaza iz eneolitika, neolitika, antike, sve do srednjeg vijeka. Prvi pisani spomen o gradu Varaždinu listina je hrvatsko-ugarskog kralja Bele III iz 1181. godine, kojom dosuđuje Zagrebačkom kaptolu posjed Varaždinske Toplice. Varaždin kao prvi od gradova na području kontinentalne

Hrvatske, stječe status slobodnog kraljevskog grada 1209. godine,¹ koji mu je do-dijelio hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. Na mjestu današnjeg gotičko-renesan-sno-baroknog dvorca tzv. Starog grada, nalazila se tvrđava – *castrum comitis*, prvo sijelo plemenskih župana, a zatim od kralja imenovanih feudalaca. Kontinuitet naseljavanja dokazuje i nalaz željeznog koplja karolinškog horizonta iz 9. stolje-ća.² Do sada se već nagađalo da je na području Varaždina postojalo naselje i u ra-nijim razdobljima, obzirom na smještaj uz plovnu rijeku Dravu, kao i činjenicu da je prijelaz Drave bio najlakši baš u blizini Varaždina, te da je ovdje bilo i sjecište starih putova, za koje se zna da su postojali još u rimsko doba, a vjerojatno i rani-je, no to nije dokazano.³ Upravo na raskrižju tih drevnih prometnica, uz današnju župnu crkvu sv. Nikole, razvija se kao naselje grad Varaždin.

Crkva sv. Nikole smještena je u centru Varaždina, u blizini južnog ulaza u povijesnu gradsku jezgru (Sl. 1).

Slika 1. Varaždin, župna crkva sv. Nikole (foto: Ivana Peškan)

¹ Poslije Varaždina taj status stječu Vukovar, Virovitica, Grič (Zagreb), Samobor, Križevci....

² Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske 1997, str. 134 – 136.

³ Mira ILIJANIĆ, Urbanizam, graditeljstvo, kultura, Varaždin 1999., str. 2.

Građevina ima dominantan položaj unutar nekadašnjih i današnjih glavnih gradskih putova te je tako povezana ulicama sa glavnim gradskim trgom (trg kralja Tomislava) i Franjevačkim trgom, koji su nekad činili jednu cjelinu i okosnicu prvotnog razvoja Varaždina. Također se nalazi u osi ulice koja od južnog ulaza u grad vodi ravno do Starog grada te tako ocrtava važnu vizuru na ulazu u Varaždin.

Današnja građevina je pravilno orijentirana, skladna kasnobarokna crkva, nastala u sferi najznačajnijeg štajerskog arhitekta iz polovice 18. stoljeća, J. Huebera.⁴ Očuvana arhivska građa, kao i očuvanost spomenika danas pruža dovoljno podataka za detaljnu analizu crkve sv. Nikole, izgrađene na mjestu barem dvije ranije građevine. Mnogo je teže analizirati i valorizirati danas nestalu srednjovjekovnu crkvu. U popisu župa iz 1334. godine spominje se *ecclesia sancti Vencezlai*, odnosno crkva posvećena sv. Vjenceslavu.⁵ Župa je na ovom mjestu morala postojati i ranije, jer je Varaždin bio središte arhiđakonata osnovanog u 13. stoljeću.⁶ Odabir patrona, češkog sveca Vjenceslava, odnosno Vaclava, neobičan je za ovo područje i vjerojatno je odraz političke situacije i trenutačnih odnosa sa Češkom.⁷ Od 1454. godine na dalje kao župna crkva u Varaždinu spominje se sv. Nikola, a ova posveta ostala je do danas. Dokument koji potječe iz polovice 18. stoljeća upućuje na to da je crkva bila izgrađena na ovom mjestu već u drugoj polovici 12. stoljeća. Radi se o pismu koje piše tadašnji župnik Antun Smuković, u kojem moli gradske službe za pomoć pri gradnji nove crkve, te navodi da je crkva sv. Nikole, koja već postoji 584 godine, u vrlo lošem građevinskom stanju i zahtijeva hitnu obnovu, odnosno gradnju nove crkve.⁸ Izgled prvobitne romaničke građevine nije danas poznat, prve vizitacije s opisom građevine i njenog inventara potječu iz 17. stoljeća kada je opisana gotička faza izgradnje. U kojoj mjeri je gotička crkva slijedila gabarite, osnovni tlocrt i obodne zidove romaničke građevine nije poznato ni zabilježeno u arhivskoj građi. Međutim, u gradskim je zapisnicima 15. stoljeća zabilježeno da se povećava i pregrađuje stara crkva u novu gotičku građevinu.⁹

Najstariji opis crkve potječe iz 1649. godine, kada je kanonik Ivan Brašić zapisao da je crkva posvećena i u cijelosti presvođena, da ima troja vrata, visok krov,

---

⁴ Više o baroknoj fazi izgradnje u: Botica, Dubravka; Domšić, Lana: *Župna crkva sv. Nikole u Varaždinu. Prilog sakralnoj arhitekturi kasnobaroknog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Peristil, 51/2008, str. 29 - 39, Zagreb, 2008.

⁵ Josip BUTURAC, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, str. 104, Zagreb, 1984.

⁶ Neven BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, str. 66 - 67, Zagreb - Koprivnica, 1994.

⁷ Neven BUDAK, *Varaždin – od postanka do „zlatnog doba“*, u Zborniku radova „800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.“, Zagreb - Varaždin, 2009.

⁸ Ivo LENTIĆ, *Gradnja i graditelji župne crkve sv. Nikole u Varaždinu*, Vijesti muzealaca i konzervatora 6, Zagreb, 1968.

⁹ Ivo LENTIĆ KUGLY, *Varaždin, povijesna urbana cjelina grada*, str. 22 - 23, Zagreb, 1977.

osam oltara te kamenu propovjedaonicu i krstionicu. Također spominje crkveni toranj sa tri posvećena zvona. Iz 1688. godine potječe opis crkve sa još više detalja, koji ponavlja raniji opis i dodaje da crkva ima zidani kor na kojem su orgulje, zidanu propovjedaonicu, tri ulaza sa predvorjima, te toranj iznad sakristije¹⁰. Također opisuje dijelove opreme što svjedoči o bogatoj opremljenosti crkve, a donacije u korist crkve spominju se kontinuirano u gradskim zapisnicima. Iz opisa vizitatora razvidno je da se radi o bogato opremljenoj i značajnoj građevini koja priliči obrtničko – trgovačkom središtu kakav je bio Varaždin u srednjovjekovnom razdoblju. Sama crkva bila je od početaka razvoja grada sakralni i svjetovni centar naselja, u duhu srednjovjekovne urbane organizacije. U 16. stoljeću svjetovno težište pomiče se na trg sa vijećnicom, međutim, crkva sv. Nikole i dalje je najvažnija sakralna građevina u gradu. Nemamo arhivske građe koja bi nam govorila o tlocrtnoj dispoziciji srednjovjekovne crkve, a velika kasnobarokna crkva izgrađena je iz temelja, sa prostranom kriptom koja se proteže ispod cijele njene površine, te su vjerojatno čak i temelji srednjovjekovne građevine uništeni, ukoliko je, kao što se pretpostavlja, nova građevina zasjela na mjesto starije gradnje. Također je izgubljena gotovo cijela oprema crkve, oltari, te na žalost i kamena propovjedaonica i krstionica koje se spominju u vizitacijama. U varaždinskom kraju su još samo na dva mjesta očuvani dijelovi unutarne opreme crkve izrađeni od kamena iz predbaroknog razdoblja. U Vinici je očuvana kamena propovjedaonica, a u Ivancu kvalitetna renesansna krstionica. Oba ova mjesta bila su važna središta u srednjem vijeku, međutim, možemo samo pretpostaviti da je Varaždin kao glavno trgovačko i obrtničko središte u ovom kraju imao crkvenu opremu koja se još više isticala kvalitetom i bogatstvom.

Vizitacije također spominju da je crkva sv. Nikole cijela građena od kamena te da je cijela crkva presvođena, svetišni dio i lađa. Ova velika količina kamene građe upotrijebila se, naravno, ponovno i na gradilištu polovine 18. stoljeća. Taj sekundarno upotrijebljeni materijal daje nam jedine podatke o mogućem izgledu starije crkve.

Ispod cijele površine današnje crkve, nalazi se velika kripta. Prilikom njenog čišćenja, postalo je moguće detaljno pregledati zidove kripte, izgrađene od opeke pomiješane sa mnoštvom kamenih elemenata - spolija iz ranijih faza gradnje crkve. Iako se u literaturi spominje da su u temeljima crkve pronađeni romanički elementi, pregledom dostupnih spolija utvrđeno je da su u zidove ugrađeni spoliji iz najmanje dvije ranije građevinske faze crkve – romaničke i gotičke faze, koji se razlikuju u vrsti kamena i načinu obrade, što nam je omogućilo novi povijesno – umjetnički pogled na prošlost župne crkve.

---

¹⁰ Rudolf HORVAT, (rukopis): *Kulturna povijest grada Varaždina – župna crkva sv. Nikole*. Rukopis se čuva u Gradskom muzeju Varaždin.

Manji dio spolija izrađen je od sivog pješčenjaka, koji je jednak kamenu od kojeg je izrađena skulptura medvjeda, ugrađena na pročelju. Radi se o velikim klesanim kamenim blokovima, koji su uglavnom oštećeni i bez oznaka. Međutim, jedan od klesanaca ima na sebi uklesani križ (Sl. 2). Dimenzije tog kamena su cca 55 x 32 cm, sa većim oštećenjima na jednoj strani. Budući da su ovi kameni blokovi od iste vrste kamena kao i životinjska skulptura sa zvonika, može se zaključiti da su iz istog razdoblja, odnosno iz romaničke faze crkve 12. i početka 13. stoljeća.

Slika 2. Varaždin, kript a župne crkve sv. Nikole, kameni blok s križem (foto: Ivana Peškan)

Veći broj spolija izrađen je od žućkastog vapnenca. Pregledom je ustanovljeno da se radi o nekoliko vrsta spolija. Jedna grupa su kameni klesani blokovi, više ili manje oštećeni ili prelomljeni, dok u drugu grupu spadaju elementi arhitektonske dekoracije crkve, a kod komada kod kojih je ploha presjeka stavljena u ravninu zida, moguće je iščitati njihove profilacije. Tako je ustanovljeno da je u zidove kripte uzidano više komada profiliranih svodnih rebara, također više komada arhitektonske plastike sa oštećenom plohom, gdje je vidljivo samo da su bili kružnog presjeka ili su vidljivi samo dijelovi neke složenije profilacije.

Ostaci svodnih rebara (Sl. 3) profilirani su sa dvije užljebine i trakom, dimenzije vidljivog dijela profilacije su: dužina 22 cm i širina 15 cm. Ova profilacija tipična je za drugu polovicu 15. i početak 16. stoljeća,¹¹ a tako profilirana svodna rebra nalazimo na crkvi sv. Marije u Remetincu kod Novog Marofa, župnoj crkvi sv. Petra u Petrovskom, crkvi sv. Martina u Prozorju, crkvi sv. Brcka u Brckovlja-

---

¹¹ Zorislav HORVAT, *Katalog gotičkih profilacija arhitekture kontinentalne Hrvatske*, str. 86 - 87, Zagreb 1992.

Slika 3. Varaždin, kripta župne crkve sv. Nikole, rebro gotičkog svoda (foto: Ivana Peškan)

nima i nizu drugih sakralnih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj. Obzirom da se u varaždinskim gradskim zapisnicima s kraja 15. stoljeća navodi da se stara crkva sv. Nikole pregrađuje i proširuje, to nam također potvrđuje dataciju svodnih rebara i gotičku fazu gradnje crkve u kraj 15. stoljeća. U posljednja dva desetljeća 15. stoljeća datira se i gradnja crkve sv. Marije u Remetincu kod Novog Marofa, čiji se oblik svodnih rebara poklapa sa varaždinskim. Tako se ostaci rebara u kripti župne crkve sv. Nikole može okarakterizirati kao tipično kasnogotičke elemente. Daljnjim pregledom kripte župne crkve, jedan od spolija ugrađenih u zapadni zid kripte posebno nas je privukao svojim oblikovanjem. Pažljivim pregledom dostupnog dijela ovog spolija, utvrđeno je kako je moguće da se radi o ključnom kamenu. Ključni kamen je mjesto gdje se sastaju rebra u najvišoj točki svođenja. On u ranoj gotici ima važno mjesto u konstrukcijskom sustavu, dok je u kasnijim gotičkim građevinama više dekorativnog i simboličkog značenja budući da se mnoga rebra sabiru u snopu ili se križaju bez ključnog kamena. Ključni kamen zato ima posebno simbolično značenje najvažnijeg elementa arhitektonske plastike, te često ima uklesane ili aplicirane različite dekorativno – simbolične ukrase.

Nakon što je sondiranjem utvrđeno da je ključni kamen u sv. Nikoli očuvan cijeli te da ima figuraliku na donjoj strani, kamen je, uz pomoć restauratora, izvađen iz zida te očišćen.¹² Dimenzije su mu slijedeće: visina je 27.5 cm, dok je promjer 37 cm. Ima uobičajeni oblik okrugle ploče, bočno jednako profilirane kao i rebra čiji su ostaci ugrađeni u zidove. Utvrđeno je kako je s njegove donje strane uklesan štit sa reljefnim prikazom (Sl. 4).

¹² Radovi vađenja ključnog kamena iz zida crkve izvedeni su za vrijeme pisanja ovog članka. Zbog toga, detaljno heraldičko istraživanje pronađenog grba tek slijedi.

Slika 4. Varaždin, kripta župne crkve sv. Nikole, ključni kamen (foto: Ivana Peškan)

Dimenzije štita su 27.5 cm x 22 cm, sa 1 cm visine. U sredini štita nalazi se djelomično otučena i oštećena ptica, sa desne strane uklesana je sedmerokraka zvijezda, a s lijeve slovo N. Ptici su dobro očuvane samo noge, sa jasno uklesanim plivačim kožicama te bogat i kratak rep. Ostali dijelovi vidljivi su samo kao obris. Zvijezda i inicijal očuvani su u cijelosti. Zvijezde, inicijal i neoštećeni dijelovi ptice pokazuju da je riječ o vještom klesaru, koji je elemente skladno uklopio na oblik štita, a veličinu i smještaj štita prilagodio kružnom presjeku ključnog kamena. Povijesni dokumenti i iščitavanje profilacije na ključnom kamenu i svodnim rebrima smještaju nastanak svoda u drugu polovicu, ili sam kraj 15. stoljeća. Na širem varaždinskom području postoje očuvani svodovi, svodna rebra i ključni kamenovi građevina nastalih u tom razdoblju, kao što je na primjer sv. Marija u Remetincu. Dok se profilacija svodnih rebara podudara, ključni kamenovi izvedeni su na različit način, budući da su u Remetincu grbovi naknadno aplicirani, dok su u Varaždinu integrirani dio ključnog kamena. Pregledom očuvanih ključnih kamenova na širem području pronađena je sličnost u pristupu obradi donje plohe samo na ključnom kamenu crkve u Loboru, gdje se također nalazi vrlo sličan uklesani grb, međutim, loborska gotička faza crkve nastala je znatno ranije od varaždinske.

Romanička i gotička faza crkve sv. Nikole razlomljene su u fragmente i inkorporirane unutar nove barokne građevine, međutim, toranj uz crkvu još stoji, a kroz stoljeća bio je više puta nadograđivan i mijenjan.

Toranj je smješten sjeverno od crkve, uz svetište. Kvadratnog je tlocrta i podijeljen izvana na četiri etaže.¹³ Usprkos brojnim rekonstrukcijama, još su vidljivi

¹³ Toranj je detaljnije opisan te su objavljeni arhitektonski snimci u: VUKIČEVIĆ – SAMARŽIJA

ostaci gotičke faze tornja, a u donjim zonama i kriпти i romanička faza izgradnje. Tako se na trećoj etaži iznutra naziru ostaci gotičkih šiljasto zaključenih prozora koje Dijana Vukičević – Samaržija uspoređuje sa klaustarskim prozorima u Remetincu,¹⁴ što je, uz svodna rebra, koja su ranije u tekstu povezana sa remeti-nečkom crkvom, još jedna poveznica ovih dviju građevina. U gornje etaže tornja danas se dolazi spiralnim stubištem, dograđenim uz istočno pročelje tornja, dok je nekadašnja komunikacija išla vertikalno kroz toranj. Prolaz iz spiralnog stubišta prema tornju izveden je kroz kameni gotički portal, oblikovan „na rame“ (Sl. 5). Ova vrata su spolij, izmaknut s izvorne pozicije, koja je za sada nepoznata. Gornji uglovi okvira ukrašeni su zanatski dobro izvedenim trokutastim ukrasi-ma koji potvrđuju prisustvo dobrih klesara. Moguće je da ovaj portal potječe sa jednog od tri ulaza u gotičku crkvu koje spominju vizitacije. Na bočnim stranama portala nalaze se urezi, vjerojatno nastali prije ugradnje vratiju na ulaz u toranj. Radi se o urezima koji prikazuju skicu grba sa križem i ljudske likove (jednog sa rogovima), te mnoštvo rupica (Sl. 6). Ovi urezi mogli bi biti votivnog karaktera.¹⁵

Slika 5. Varaždin, toranj župne crkve sv. Nikole, kameni portal (foto: Ivana Peškan)

Slika 6. Varaždin, toranj župne crkve sv. Nikole, urezi na portalu (foto: Ivana Peškan)

Dijana, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993.

¹⁴ Dijana VUKIČEVIĆ – SAMARŽIJA, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993.

¹⁵ Više o tome u: Karl KOHLSTOCK, *Wetzzeichen an Kirchen, Grabsteinen, Kreuzen und Profanbauten in Thüringen*, Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte Altertumskunde, 1933.

Izvana je toranj ukrašen sa nekoliko spolija, koji svojim smještajem govore da su značajni za povijest ove crkve.

Posebno zanimljiv primjer očuvane starije kamene plastike u gradu Varaždinu skulptura je medvjeda, koja se nalazila ugrađena u zvonik crkve sv. Nikole (Sl. 7), a tijekom radova na obnovi 1992. godine, izvađena je (Sl. 8), i pohranjena u lapidariju Gradskog muzeja Varaždin, dok je na isto mjesto u zvonik ugrađena replika skulpture.

Slika 7. Varaždin, toranj župne crkve sv. Nikole, pročelje prije obnove (fotodokumentacija Konzervatorskog odjela Varaždin)

Slika 8. Skulptura medvjeda nakon skidanja s tornja, (fotodokumentacija Konzervatorskog odjela Varaždin)

Promatrajući skulpturu medvjeda (Sl. 9 i 10), prvo što uočavamo jest veza-
nost same skulpture uz kameni blok, tj. medvjed prednjim djelom kao da „izlazi“
iz kamenog bloka, koji je pažljivo obrađen, te s gornje strane završava trokutasto
u smjeru skulpture. Na zaglađenom dijelu kamenog bloka nalaze se klesarske
oznake te tragovi spajanja, što upućuje da je medvjed prvotno bio samo dio veće
cjeline. Skulptura medvjeda izrađena je od sivog pješčenjaka, a kako je stoljeći-

Slika 9. Varaždin, lapidarij Gradskog muzeja Varaždin, skulptura medvjeda
(foto: Vesna Pascuttini Juraga)

Slika 10. Varaždin, lapidarij Gradskog muzeja Varaždin, skulptura medvjeda
(foto: Vesna Pascuttini Juraga)

ma bila izložena djelovanju atmosferilija, možemo samo nagađati njen izvorni izgled. Dimenzije su: 70 cm visina kamenog bloka iz kojeg medvjed izlazi, 70 cm visina skulpture medvjeda, te širina cca 60 x 55 cm. Skulptura je modelirana vrlo rustično, sa naglašenim šapama i njuškom. Osobito su izražajno modelirana poluotvorena usta te zubi. Oči su velike, naglašene i modelirane ovalno. Rubovi oka izvedeni su tankom urezanom linijom. Uši su priljubljene uz tijelo, a u sredini imaju manju rupu. Glava, vrat i tijelo prekriveni su dlakom koja je izvedena paralelnim užljebljenjima. Nema uočljivih tragova boje. Prije restauracije skulptura je bila djelomično oštećena, pogotovo u području ustiju te lijeve strane njuške, međutim, oči, uši, oblik i obrada tijela bili su očuvani.

Uspoređujući varaždinskog medvjeda sa komparativnim materijalom, primjerice, s životinjskom glavicom iz Zeline (Sl. 11), koja je datirana na početak 13. stoljeća; mogu se pronaći sličnosti u bademastom obliku i obradi očiju, u obradi dlake – koja je također stilizirana valovitim užljebljenjima, te u samoj formi glave. Sličnost u obradi tijela valovitim užljebljenjima vidljiva je i na prikazu lavova na kapitelima ruševina crkve u Vértesszentkeresztu, koji su datirani između 1200. i 1237. godine. Identično oblikovane oči kao kod varaždinskog medvjeda, mogu se vidjeti na muškoj glavi iz Zalavára (1200-1240).¹⁶

Slika 11. Skulptura životinje, Muzej Sveti Ivan Zelina, (foto: Vjekoslav Jukić)

¹⁶ Muška glava iz Zalavára nalazi se u Balatoni Múzeum u Keszthelyju

U ranijem radu autorica ovog teksta¹⁷ varaždinski je medvjed uspoređen sa glavom lava iz Bajne (Sl. 12), koji je datiran u 12. stoljeće; velika sličnost vidljiva je u obliku glave te u oblikovanju njuške, poluotvorenih usta i ušiju. Također je zanimljiva i usporedba s prikazom medvjeda na kamenom ulomku s reljefnim prikazom medvjeda iz lokaliteta Cage kod Okučana,¹⁸ koji ukazuje na važnost medvjeda za srednjevjekovnog čovjeka; određena sličnost prisutna je u prikazu šapa te u naglašenosti usta i zubi.

Slika 12. Skulptura životinje, Balassa Bálint Museum u Esztergomu, Mađarska, inv. br. 68.3.1 (foto: István Horváth)

Uzmemo li u obzir da je skulptura medvjeda izrađena od sivog pješčenjaka, koji se podudara sa spolijama iz razdoblja romanike koje su ugrađene u kriptu i zvonik, kao i na činjenicu da je kameni blok iz kojeg medvjed izlazi vrlo pažljivo obrađen, zaglađen i završava trokutasto prema medvjedu, što upućuje da se je na njega nadovezivala neka kompozicija (kamena plastika, stup), odnosno da je bio dio neke cjeline, vjerojatno starije romaničke župne crkve. Također, na temelju gore navedenih komparacija, možemo zaključiti da je krajem 15. stoljeća, u doba gradnje tornja, medvjed reupotrijebljen i ugrađen na „očito“ mjesto, na istočnu stranu druge etaže gotičkog zvonika, zbog važnosti koja mu se vjerojat-

¹⁷ Vesna PASCUTTINI-JURAGA, Ivana PEŠKAN: Hortus Artium Medievalium, *Spolia – hidden codes of the past*, Vol. 17, str. 176 - 177, Zagreb - Motovun, 2011.

¹⁸ Kameni ulomak s reljefnim prikazom medvjeda nalazi se u Gradskom muzeju Nova Gradiška.

no pripisivala,¹⁹ jer „on ima nešto za ispričati“. Je li zaista riječ o legendi, koja govori da se je na mjestu crkve nekada nalazio medvjedi brlog - odnosno, nosi li medvjed sa sobom određenu dramaturgiju koja pripovijeda prošlost, podsjećá na rodoslovlje, dokazuje kontinuitet? Ono u što možemo biti sigurni jest da je u crkvi sv. Nikole vidljiva različita reupotreba starijih kamenih elemenata; u zidovima kripte i zvonika spolije služe kao građevinski materijal, dok je spolij s medvjedom ugrađen na vidljivo mjesto.

Stoga smatramo da je medvjed ostatak romaničke faze gradnje crkve, te da ga na temelju komparacija možemo datirati na početak 13. stoljeća.

Ovim radom, autorice su pokušale istražiti najranije slojeve župne crkve sv. Nikole u Varaždinu. Iako je poznato da je crkva sv. Nikole postojala u doba gotike, a vjerojatno i ranije, do sada nisu bili dovoljno istraženi i vrednovani stariji elementi, koji se nalaze ugrađeni u kriptu i zvonik crkve. Postojanje skulpture medvjeda, koju se može datirati na početak 13. stoljeća, pokazatelj je umjetničke produkcije toga vremena u Varaždinu, kao i razine kvalitete života tadašnjeg čovjeka.

Vađenjem ključnog kamena koji potječe iz gotičke faze gradnje crkve iz zida kripte, a na sebi ima vrlo fino izrađen grb, doprinijelo se rasvjetljavanju gotičke faze župne crkve sv. Nikole,²⁰ te je učinjen još jedan korak u daljnjim nastojanjima za istraživanjem kulturne baštine varaždinskog kraja. Vrijedni artefakti iz prošlosti još uvijek čekaju da budu ponovno nađeni i vrednovani.²¹

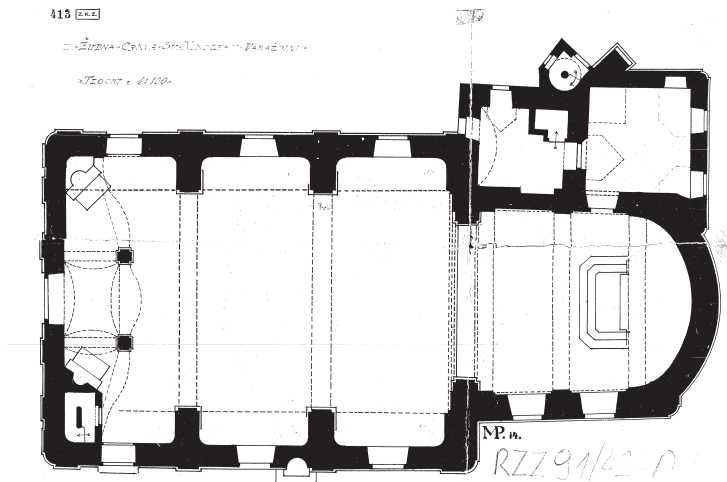
¹⁹ Na sličan je način, na „važno“ mjesto (zapadno pročelje građevine iznad portala) ugrađen i spolij - kameni reljef sa sedam muških glava na crkvi sv. Križa u Križovljanu.

²⁰ Ovom prigodom autorice se zahvaljuju župniku Stjepanu Najmanu iz župe sv. Nikole u Varaždinu, za pomoć i suradnju prilikom istraživanja u kriпти i zvoniku crkve sv. Nikole, te restauratoru Josipu Cepancu za pomoć pri sondiranju i vađenju ključnog kamena iz zida kripte

²¹ Autorice zahvaljuju Vjekoslavu Jukiću na ustupljenim materijalima i fotografijama, Ljerki Šimunić, Spomenki Težak i Mladenu Houški za pomoć i suradnju pri istraživanjima, te Horváth Istvánu na ustupljenim fotografijama.

Slika 13. Sv. Nikola, Varaždin, gotički toranj²²

Slika 14. Varaždin, Sv. Nikola, tlocrt²³

²² Dokumentacija Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Varaždinu.

²³ Dokumentacija Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Varaždinu.

LITERATURA

1. BOTICA, Dubravka; DOMŠIĆ, Lana: *Župna crkva sv. Nikole u Varaždinu. Prilog sakralnoj arhitekturi kasnobaroknog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Peristil, 51/2008, Zagreb 2008.
2. BUDAK, Neven: *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb – Koprivnica 1994.
3. BUDAK, Neven: *Varaždin – od postanka do „zlatnog doba“*, u Zborniku radova „800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.“, Zagreb-Varaždin, 2009.
4. BUTORAC, Josip : *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, Zagreb, 1984
5. GOSS, V. P.: *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, katalog izložbe Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb 2007.
6. HORVAT, Anđela: *Između gotike i baroka*, Zagreb 1975.
7. HORVAT, Rudolf (rukopis): *Kulturna povijest grada Varaždina – župna crkva sv. Nikole* (čuva se u Gradskom muzeju Varaždin)
8. HORVAT, Zorislav: *Katalog gotičkih profilacija arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb 1992.
9. ILIJANIĆ, Mira: *Urbanizam, graditeljstvo, kultura*, Varaždin 1999.
10. KOHLSTOCK, Karl: *Wetzzeichen an Kirchen, Grabsteinen, Kreuzen und Profanbauten in Thüringen*, Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte Altertumskunde, 1933.
11. LENTIĆ, Ivo: *Gradnja i graditelji župne crkve sv. Nikole u Varaždinu*, Vijesti muzealaca i konzervatora 6, Zagreb, 1968.
12. LENTIĆ KUGLY, Ivy: *Varaždin, povijesna urbana cjelina grada*, Zagreb, 1977.
13. LEKSIKON IKONOGRAFIJE, LITURGIKE I SIMBOLIKE ZAPADNOG KRŠĆANSTVA I UVOD U IKONOLOGIJU Radovana Ivančevića, Zagreb 1990.
14. MIKO, Arpad; TAKÁCS, Imre: *Pannonia Regia*, Budapest 1994.
15. PASCUTTINI-JURAGA, Vesna; PEŠKAN, Ivana: *Hortus Artium Medievalium, Spolia – hidden codes of the past*, Vol. 17, Zagreb-Motovun 2011.
16. REGISTAR ARHEOLOŠKIH NALAZA I NALAZIŠTA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE, Bjelovar 1997.
17. TAKÁCS, Imre: *Paradisium plantavit. Bencés monstörök a középkori Magyarországon*, Pannonhalma 2001.
18. VUKIČEVIĆ – SAMARŽIJA, Dijana: *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993.

SAŽETAK

CRKVA SV. NIKOLE I VARAŽDINSKI MEDVJED - NOVI PRILOZI ISTRAŽIVANJIMA SREDNJOVJEKOVNE UMJETNOSTI U VARAŽDINU

Crkva sv. Nikole smještena je u centru Varaždina, to je pravilno orijentirana, skladna kasnobarokna crkva. Spominje se prvi puta u popisu župa iz 1334. godine, kao *ecclesia sancti Vencezlai*, odnosno crkva posvećena sv. Vjenceslavu. Međutim, može se pretpostaviti da je župa na ovom mjestu postojala i ranije, jer je Varaždin bio središte arhidakonata osnovanog u 13. stoljeću.

Opisi vizitacija tijekom 17. i 18. stoljeća opisuju bogato opremljenu i značajnu građevinu koja priliči obrtničko – trgovačkom središtu kakav je bio Varaždin u srednjovjekovnom razdoblju. Sama crkva bila je od početaka razvoja grada sa kralni i svjetovni centar naselja, u duhu srednjovjekovne urbane organizacije

Ispod cijele površine današnje crkve, nalazi se velika kriptna. Prilikom njenog čišćenja, postalo je moguće detaljno pregledati zidove kripte, izgrađene od opeke pomiješane sa mnoštvom kamenih elemenata - spolija iz ranijih faza gradnje crkve. Iako se u literaturi spominje da su u temeljima crkve pronađeni romanički elementi, pregledom dostupnih spolija utvrđeno je da su u zidove ugrađeni spoliji iz najmanje dvije ranije građevinske faze crkve – romaničke i gotičke faze, koji se razlikuju u vrsti kamena i načinu obrade, što je omogućilo novi povijesno – umjetnički pogled na prošlost župne crkve.

Manji dio spolija izrađen je od sivog pješčenjaka, koji je jednak kamenu od kojeg je izrađena skulptura medvjeda, ugrađena na pročelju. Radi se o velikim klesanim kamenim blokovima, koji su uglavnom oštećeni, a samo jedan od njih ima na sebi oznaku, uklesani križ.

U zidove kripte uzidano je više komada profiliranih svodnih rebara, koji potječu iz kasnogotičke faze gradnje crkve. Jedan od spolija izvađen je iz zida te pomnije pregledan. Radi se o ključnom kamenu, a utvrđeno je kako je s njegove donje strane uklesan štit sa reljefnim prikazom. U sredini štita nalazi se djelomično otučena i oštećena ptica, sa desne strane uklesana je sedmerokraka zvijezda, a s lijeve slovo N.

Povijesni dokumenti i iščitavanje profilacije na ključnom kamenu i svodnim rebrima smještaju nastanak svoda u drugu polovicu, ili sam kraj 15. stoljeća.

Posebno zanimljiv primjer očuvane starije kamene plastike u gradu Varaždinu skulptura je medvjeda, koja se nalazila ugrađena u zvonik crkve sv. Nikole. Uspoređujući varaždinskog medvjeda sa komparativnim materijalom, može ga se datirati na početak 13. stoljeća. Komparativni materijal čini životinjska glavica iz Zeline, prikaz lavova na kapitelima ruševina crkve u Vértesszentkeresztu, koji

su datirani između 1200. i 1237. godine te glava lava iz Bajne, koji je datiran u 12. stoljeće. Identično oblikovane oči kao kod varaždinskog medvjeda, mogu se vidjeti na muškoj glavi iz Zalavára (1200-1240).

Ovim radom, autorice su pokušale istražiti najranije slojeve župne crkve sv. Nikole u Varaždinu, čiji stariji elementi nisu do sada bili dovoljno istraženi i vrednovani.

Ključne riječi: Varaždin; crkva sv. Nikole; romanika; gotika; skulptura.

SUMMARY

THE CHURCH OF ST. NICHOLAS AND THE BEAR SCULPTURE - NEW RESEARCH CONTRIBUTIONS OF MEDIEVAL ART IN VARAŽDIN

In this paper, the authors investigated the medieval phase of the construction of the parish church of St. Nicholas in Varazdin. The Church of St. Nicholas is a well oriented, harmonious late - Baroque building, with a Gothic bell tower, located in the center of Varazdin. The church was first mentioned in the list of parish churches in the Diocese of Zagreb in 1334, as *ecclesia sancti Vencezlai*, the church dedicated to St. Vjenceslav. However, it can be assumed that the parish existed earlier in Varaždin, because Varaždin was the center of archdeaconry founded in the 13th century. The dedication to St. Nicholas has been used for the parish church since 1454. Descriptions of the church from the 17th and 18th century describe a significant building and its rich interior. In the spirit of the medieval city organization, the church was both the sacred and secular center of the city. There is a large crypt beneath the church. The walls of the crypt are built from brick mixed with stone elements - *spolia* from at least two earlier phases of the construction - Romanesque and Gothic phase. The *spolia* differ in the type of stone and the style of carving and they allow a new art-historical view on the past of the parish church. A smaller number of *spolia* are made of grey sandstone. They are mostly large blocks, partially damaged, and only one of them has visible markings: there is an engraved cross on it. The other type of *spolia* are all made of yellow limestone, and some of them are recognised as parts of ribs. The carving style and details allow us to date them to the Gothic period. One of the elements, embedded in the western wall was particularly interesting, and the authors of this article recognised it as a keystone. It was taken out from the wall and examined more closely, and it was found that the keystone has a carved coat of arms on it, with a bird, a star and the letter N. The keystone originates from the same period as the ribs, the second half of the 15th century. On the eastern side of the Gothic

bell tower a replica of the sculpture of a bear is built in, while the original was removed, restored and stored in the collection of stone monuments of the City Museum of Varaždin. The sculpture is dated to the late 12th, or more probably, early 13th century. The comparable stone sculpture is the animal head from Zeli-na (Croatia); the lions from the ruined church in Vértesszentkereszt (Hungary), which are dated between the 1200 and 1237; the lion head from Bajna (Hungary) dated to the 12th century; the male head of Zalavára (Hungary), dated to the first half of the 13th century.

Key Words: Varaždin; Church of St. Nicholas; Romanesque; Gothic; Sculpture.